

KÉRDÉSEK ÉS TÁVLATOK

Ha műveletlen ember kérkedik a hitetlenségével, legfeljebb sajnálkozunk rajta. Szegény feje nem is sejtí, hogy mennyire a hitből él, amikor bizonyosságként emléz be olyan dolgokat, amelyeknek vallásához nagyobb hit kell, mint Isten létének és a keresztény tanításnak elfogadásához. Komollyá a kérdés csak akkor válik, amikor olyanokkal kerülünk szembe, akik a tudomány világánál valóban az igazságot keresik s mégis a tagadásnál kötnek ki. Itt már érvekkel kell küzdeni érvek ellen és minden sikeres érvelés feltételeként ismerni kell a szellemi helyzetet, a „szituációt” is, amelyben kortársaink leledzenek. Ennek a tényleges helyzetnek egy konkrét, de általános szempontból is érdekes részletét tárja fel a *Lumen Vitae* c. folyóiratnak az a közleménye, amely két amerikai egyetem hallgatóinak hitbéli magatartásáról számol be.

Az adatok felvétele a szokásos módon, kérdőívek segítségével történt. Az alapvető kérdés ekként hangzott: „*Szükségét érzi-e a vallásos hitnek ahhoz, hogy teljes életbölcseletet alakíthasson ki?*” A nők 82, a férfiak 68%-a felelt igenlően. A nőknek csupán 10%-a nyilatkozott úgy, hogy semmi szükségét sem érzi a vallásnak, a többi 8% határozatlan választ adott. Egy további kérdés kapcsán kitűnt, hogy míg a férfiaknak 10, addig a nőknek csupán 6%-a nem részesült hitoktatásban, amiből a folyóirat arra következtet, hogy akik a vallást ismerik, azok inkább érzik a vallás szükségét. Annál a kérdésnél, hogy „mely tényezők voltak hatással vallási magatartásuk fejlődésére”, a legtöbben, főleg a fiatalabbak, a szülői befolyásra utaltak. Utána csökökenő rendben szerepel a félelem, a bizonytalanság, a hagyományhoz való hűség, végül a kívülálló személyek példája. Nők inkább hivatkoztak a belső átélés bizonyosságtételére, mint a férfiak. *A vallásosság tehát igen különböző tapasztalásoknak lehet a gyümölcse.*

Figyelemre méltók azok a válaszok, amelyek a saját valláshoz való ragaszkodásra vonatkoznak. Az egyik kérdés ugyanis azt tudakolta, hogy a hallgató melyik vallási rendszert tartja legalkalmasabbnak a mai kor kielégítésére. Ugyanakkor felelnie kellett arra is, hogy ő maga milyen vallásban nevelkedett. Az eredmény az, hogy a katolicizmust viszonylag kisebb vesztéség érte, mint a protestantizmust, vagy a zsidó vallást, viszont *az egyetlen rendszer, amely nyert, egy „teológiai alap nélküli etikai kereszténység”.* Ha tehát a tételes vallások meg is tartják híveiket, a kivüleső köröket nemigen vonzzák. Meg lehet állapítani a tendenciát az ortodoxiától a liberálisabb vagy egyszerűen vallástalan magatartás felé. A hallgatók 11%-a úgy nyilatkozott, hogy szükség lenne „egy teljesen új vallás-típusra”. A zsidó vallásúak mutatták egyébként a legnagyobb hajlandóságot arra, hogy eltérjenek attól a vallási rendszertől, amelyben nevelték őket.

Nagyon elvétve akadt csak hallgató, aki vallásosabbnak érzi magát a szüleinél. Az édesanyját többnyire vallásosabbnak mondják az apánál, akiről nem egy esetben meg sem tudták állapítani, hogy hívő-e vagy

hitetlen. Az egyik kérdés így hangzott: „*Volt-e életének olyan szakasza, amikor ellentétbe került hitével?*” A feleletek az ilyen fellázadást gyakoribbnak mutatták a protestáns és a zsidó fiatalságnál, mint a katolikusnál. A legsűrűbben megjelölt szakasz a 14. és 15. életév közé esik. Egy másik kérdésre válaszolva a hallgatók szinte teljes egyöntetűséggel a pubertást jelölték meg olyan korszaknak, amikor a vallás gyermeki felfogásától eljutottak az érettebb belső meggyőződésre.

A hallgatóknak mintegy 30%-a *összeegyeztethetetlen ellentétet* lát a vallás és a tudomány között, de ez távolról sincs akkora befolyással magatartásukra, mint az a *tehetetlenség*, amelyet szerintük az egyházakká szervezett vallások tanúsítanak a háborúk megelőzése és az emberi nyomorúság megszüntetése tekintetében. A hallgatóknak több mint fele azért meg van győződve arról, hogy a katolikus Egyház tevékenységének egész területén az emberiség javát mozdítja elő. *Csupán 12% nyilatkozott úgy, hogy a vallás általában kisebbségi érdekeket szolgál a többség rovására.*

Mind a katolikus, mind a protestáns hallgatóknak körülbelül egy-negyede fogadja el vallásának összes hivatalos tételeit. A „válogatók” egyötöde még hisz a személyes Istenben, a többség azonban csak általában valamiféle istenségben, némelyek pedig atheistának vagy agnosztikusnak mondják magukat. Ami *Krisztust* illeti, 32% vallja Istennek, megfelelően vallása tanításának. A többség nagy tanítónak vagy prófétának tekinti. Voltak válaszok, amelyek *Mohameddel és Konfuciuszsal* állították egy sorba. Mindenesetre a hallgatók jóval nagyobb hűséget tanúsítanak egyházaik iránt a *vallási gyakorlatban*, mint az eléjük adott hit tartalmában. A túlnyomó többség végez valami vallási gyakorlatot. Csupán 15% jelentette ki, hogy sohasem volt még vallásos hangulatban és nem is cselekedett semmit, ami abból következett volna. Gyakorlatilag a katolikusok a legvallásosabbak, a protestánsok már nem annyira, a zsidók mégkevésbé. Kitént végül, hogy sok esetben megvan a vágy a vallás után, de ezt elnyomja a meglévő rendszerek iránt érzett közömbösség. *Maga a keresztény etika azonban, mondhatni, oszlatlan helyeslésre talál.*

* * *

Elszigetelt adatfelvételekből semmiképp sem vonhatunk le messzebbmenő következtetéseket, gondolkodni azonban akkor is gondolkothatunk rajtuk. A hittel kapcsolatos eljárásoknál pedig kétségkívül megkönnyítené a feladatot, ha az érdekeltek hasonló nyíltsággal és bátorsággal fel tudnák mérni a munkába veendő helyzetet. Hiszen a tisztánlátás és az ábrándoktól mentesség maga is egyik feltétele a lelkek sikeres vezetésének. Szorongást az esetleg nem várt, tehát kedvezőtlen felfedezések sem okozhatnak, mert tudnunk és éreznünk kell, hogy amit mi Krisztus tanítása nyomán igaznak tartunk, az és végeredményben *csakis az eléghető ki a választ keresőket*. Ez világlik ki a mai legmagasabb kultúrának abból a keresztmetszetéből is, amelyet Ulrich A. *Schöndorfer* egyetemi tanár nyújt „*Találkozások korunk gondolkozásában*” című tanulmányában.

Az imént ismertetett ankét egyik kiemelkedő tanulsága bizonyval

az, hogy a megkérdezett egyetemi hallgatók vallási magatartását sokkal kevésbé befolyásolta a hit- és a tudomány állítólagos ellentéte, mint az Egyház működésében kifejezett elvi célkitűzéseknek és a földi élet valóságának ellentéte. Ugyanaz a tény — dogmatikailag persze könnyen megmagyarázható, de a keresztényeket, mint egyéneket, mégis csak erősen megterhelő tény, — amely miatt nem egy jószándékú gondolkodó is hajlott arra, hogy a kereszténység „csödjéről” beszéljen. Ugy egy mellékmondatban maga Schöndorfer is használja a „keresztényekre” vonatkozóan ezt a kifejezést, amikor magyarázatot keres arra, hogy a középkor őszétől kezdve Európa mind nagyobb részeinek szekularizálódása, elkereszténytelenedése és Isten-nélkülisége mind gyorsabb ütemben következett be.

Annak legfőbb okát azonban, hogy Isten, mint eleven valóság, kiszakadt sokak gondolkodásából és sokak szívéből, Schöndorfer mégis a *filozófia irányvesztésében és az irányvesztett filozófia hatásában látja*. Hiszen még a német idealizmus magas szellemfilozófiája is beletévedt a pantheisztikus bűvölet hálójába. Nem igaz az — jelenti ki Schöndorfer, — hogy az újkori természettudomány vezetett volna atheizmushoz, miként még ma is sűrűn hallani. Nagy megalkotói, *Newton, Galilei, Kepler és Leibniz* sokkal mélyebb szellemek voltak annál, semhogy ne ismerjék fel a természet törvényszerűségei fölött Teremtőjük örök értelmességét. Kepler szavaival élve, ők a természet törvényszerűségeiben Isten teremtő útjait kívánták kutatni. Még *Darwin*, a kételkedő és agnosztikus is tiltakozott az ellen, hogy a világegyetemet véletlen képződménynek tekintsék. Csak a filozófiában érvényesülő dogmatikus monizmus jutott el a pantheizmuson keresztül Isten tagadásához. Ahhoz azonban, hogy tartása legyen, értelemkeresésének ürességét lepleznie kellett, vagyis *véges létezőt kellett istenné vagy bálványáá emelnie*. Mert sem ember, sem világnézet nem állhat meg egy legmagasabb létező, egy legfőbb jó nélkül. „Csak aközött választhatunk — szögezte le ismételtén *Max Scheler*, — hogy elfogadjuk-e abszolútumként Istent, tehát a valási aktusokhoz illő Jót, azt bölcselétileg felismerjük és elismerjük-e, avagy egy bálványhoz folyamodunk.” Az utolsó évtizedek legtöbb monista bölcselője számára az ember, vagy az emberek valamely közössége lett ez az istenpótlék. A régebbi pozitívizmusé *Comte*-tól és *Feuerbach*tól *Loisy*ig és *Zola*ig az emberiség, *Nietzscheé* az emberfölötti ember, nacionalista követőié a nép vagy a faj.

Ma már azonban ennek a századnak csak két nagy európai gondolkodója van, aki atheistának vallja magát. Az egyik *Martin Heidegger*, a másik *Nicolai Hartmann*. Az ember, Heidegger szerint, olyan lény, amely a semmiből jön és a semmibe megy és amelynek tudatosan kell a semmibe mennie. Diktatórikus módon megtilt az embernek Heidegger minden kérdést és minden tekintést a semminél túlabbra. Filozófiája így a heroikus önmagunkra utaltság nihilizmusában végződik. *Nicolai Hartmann* az embert szabad akaratú értékelő lénynek ismeri el, akinek értékek alapján kell alakítania világát. Isten és az isteni gondviselés *Hartmann* szerint megszüntetné az erkölcsi szabadságot. Így jut arra a következtetésre, hogy Isten nem lehet. Pedig ez az ellentét — állapítja

meg Schöndorfer — mégsem feloldhatatlan. A dogmatörténet tudói emlékezhetnek rá a thomizmus és a molinizmus vitáiból. Egy mai gondolkodó, Aloys Wenzl is jelzi a feloldás egyik útját a szabadság bölcséletét tárgyaló munkájában: „Miként a fizikus a mikrofizikai történes határozatlansága ellenére a történeést nagyjában, vagyis a makrofizikai jövőt olyan valószínűséggel tudja előre megmondani, amely a bizonyosság fokának felel meg, úgy lát előre nagyban Isten minden történeést, függetlenül az egyes szabad cselekedetektől.”

A pantheizmussal szállt szembe Max Scheler, a fenomenológiai iskola legjelentősebb képviselője. Főművében — „Az örökkévalóról az emberben” — a közvetlen Isten-megismerés útjait próbálja feltárni és rámutat a pantheista gondolkodás valamennyi formájának eltévelyedésére. Munkálkodásának utolsó szakában azonban megejtette ezt a nagy gondolkodót az ember önistenítésének az a leginomabb változata, amely a bennünk kibontakozó Isten elméletében nyer kifejezést. Karl Jaspers, korunk legjelentősebb egzisztencialista filozófusa viszont fáradszónak munkája nyomán eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy az ember létét egy abszolút létalap nélkül megmagyarázni nem lehet.

Megemlékezik a tanulmány szerzője Franz Brentanóról is, aki a csalatkozhatatlansági dogma viharaiiban az Egyházat elhagyta, de hű maradt a három nagy igazsághoz: *Isten léte, a lélek halhatatlansága és az akarat szabadsága*. Fennen hangoztatta ezt azokban a megrázó vitáiban, amelyeket az Egyházból való kilépése idején nagybátyjával, Hertlinggel folytatott. Hagyatékában még ott van kiadatlanul hatalmas theisztikus metafizikája. Barátja, Karl Stumpf, a jelentős pszichológus is, aki hasonló úton járt, mint Brentano, egész életében Isten és a halhatatlanság kérdésével foglalkozott. „Ezekre — úgymond — mindenkinek, aki filozófusnak akar számítani, a maga módján feleletet kell keresnie.” Nem mert ugyan dönten a perszonalista pantheizmus és a keresztény theizmus között, de állítja: „Egy egységes alapelv kell, hogy legyen mindennek az alapja, és az ember eleve hajlik arra, hogy az organikus világ számára követelt szellemi rendező elvet azonosítsa azzal.”

Hans Driesch, az újvitalizmus megalapítója, aki mint filozófus is jelentékeny, mindenkor az atheizmus tarthatatlansága mellett érvelt. Az Isten-elképzelések lehetséges formái közül a kialakuló Isten, a Bergson-féle „*dieu qui se fait*” pantheisztikus elképzelését határozottan elutasította. Egész bölcsellete a theizmus irányába mutat, amelyet személy szerint vallott is, csak munkáiban nem fejezett ki félreérthetetlen világossággal. Ama gondolkodók sorában, akiket a belső érlelődés a pantheizmustól a tiszta Isten-felismerésig elvezetett, Henri Bergson, Leopold Ziegler és Johannes Maria Verwegen nevét említi a tanulmány szerzője. Az új életre kelt ontológia eredményei, a valóság rendjébe történt új betekintések sok realista gondolkodó előtt is megnyitották az utat: a keresztény Isten-tanhoz. Ilyenek elsősorban Oswald Külpe, Erich Becher és Aloys Wenzl. Jelentősek az újabb vallásszociológia eredményei is az Isten-tan szempontjából. Ezek az eredmények szintén a kereszténység felfogásának helyessége mellett szólnak. Feldolgozásukban és kiértékelésükben Aloys Dempf jár elől.

Korunk vezető fizikusairól egy olyan szakmabeli tudós, mint Bernhard Bavinck írja: „A modern fizika abban, aki belemélyed, egészen közvetlen, semmikép sem erőszakolt vagy mesterkelt, épp ezért annál grandiózusabb benyomást kelt Isten nagyságáról és fönségéről a teremtésben. Ez a benyomás egészen spontán támad a legelső fizikusok, mint Planck, Einstein, Sommerfeld, Eddington és Jeans munkáiból.” Amit Bavinck megállapít korunk nagy fizikusairól, ugyanaz vonatkozik olyan nagy biológusokra is, mint Jakob Üxküll, Max Hartmann, Edgard Daqué és Richard Woltereck. A legutóbbi röviddel halála előtt ezt mondta: „A Teremtőt ma már csak a tudatlan tagadhatja.”

* * *

Ezek voltak a lényeges pontjai Schöndorfer tanulmányának. A kép azonban nem volna teljes, ha hozzá nem fűznők azt, hogy a valódi metafizika új kivirágása mögött az újszolasztikus filozófusok talán csendesebb, de pihentést épp úgy nem ismerő munkája húzódik meg. Azoké a katolikus gondolkodóké, akik jól tudják, hogy reájuk az Isten-tan területén is befejezhetetlen feladat hárul, mert a megismerésnek minden újabb lépcsőjéről további messzeségek nyílnak. Az újszolasztikusoknak ezt az érdemét különben maga Schöndorfer is nyomatékosan megállapítja.

Ha azonban ilyen örvendetesek is a magas filozófiai és tudományos gondolkodás megújulásának bizonyosságai, nem szabad szem elől véteynünk az értelmiség zömének azt a tényleges helyzetét, amelynek egy részletébe rovatunk elején konkrét módon bepillantottunk. Ezt érezték meg igen helyesen Franciaországban, ahol a katolikus szellemi élet a domonkosok „Saulchoir” nevű intézetével újabb és korszerű központhoz jutott. A Saulchoir — mint Sally Whelan Cassidy leírja cikkében — a Szajna közelében fekszik, mintegy 40 percnyi távolságban Páris góciától. Szembetűnően modern vonalai mutatják, hogy építését csak 1939-ben kezdték, kőből rakott masszív falai azonban elárulják, hogy századok számára készült. A domonkosok hittudományi és bölcséleti főiskolájukat helyezték el benne, amelyet a száműzetés termékeny éveit után Belgiumból hoztak vissza Franciaországba. Több mint száz rendi növendék és több mint harminc más papjelölt és világi tanuló hallgatja az előadásokat, köztük a teológia és a filozófia kiegészítéseként történeti, irodalmi, társadalom- és természettudományi előadásokat is. A tanári kar huszonöt domonkosból áll, akik — mint a cikkíró mondja — fölényesen megfelelnek bármelyik nagy világi egyetem követelményeinek.

Név szerint is kiemeli közülük a cikkíró Guérard des Lauriers-t, aki a logikát a modern matematika pontos ismeretében műveli. A logika történetének tanításába bevonja az eredeti szövegek tanulmányozását is, úgy hogy a hallgatók közvetlenül foglalkoznak Aristoteles és Szent Tamás műkaiával. Guérard írásai a tudomány és a logika viszonyának, továbbá a matematika és az indukció logikai alapjainak jelenszázadi vitáiba szólnak bele. Congar professzor a hittudomány és az apológia történetét adja elő. Ami az előbbit illeti, ugyanazzal a gonddal magyarázza a középkori zsinatokat, mint teszém a legutóbbi amsterdami kon-

gresszust. Az apológia történetéről szólva, közvetlenül megismerteti hallgatóit a különböző apologetikai rendszerek szerzőivel. Megóvja őket így az elhamarkodott racionalizmustól és ráneveli őket arra, hogy a legzártabbnak tetsző gondolati szerkezetet is olyan jelenségnek tekintsék, amely nagyon is alávethető az összehasonlító analízisnek. A *Saulchoir* vezető egyéniségének a cikkíró M. D. Chenu-t mondja. Chenu most a Sorbonne-on, az *École des Hautes Études*-ön tanít. Mint a középkor általános humanisztikus történelmének művelője, ő a legfőbb erőssége annak a kutató frontnak, amelyet Gilson alakított ki.

A *Saulchoir* kiadványait a *nem-vitázó jelleg, az érdekelttség látszatának tárgyilagos elkerülése, inkább az összedolgozásra való készség, mint a szellemi uralkodás vágya jellemzi.* Ennek az akadémikus és válásos légkörnek folyamánya ez, amely mély keresztény szeretetet tanúsít a mai egyetemi munka iránt, nem pedig nevetséges vagy gyűlölködő pártoskodást. Ennek a baráti és őszinte együttműködésnek szelleme mind hatékonyabban cáfolja azt a meglehetősen általános vélekedést, hogy a katolikus tudományosság műhelyei szükségszerűen a személyi ellentét választófalat emelik tagjaik és a más irányú kutatók közé. Rendszeres kiadványok a többi között a *Bulletin Thomiste*, a *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, a *Bibliothèque Thomiste* és a *Bibliothèque de Philosophie*. Az első kettő évnegyedes folyóirat. A *Bulletin Thomiste* célja az, hogy megemlékezzék minden fontosabb könyvről, tanulmányról, vagy cikkről, amely bárhol a világon Szent Tamással foglalkozik. A jövőben tehát nélkülözhetetlen kalauza lesz a thomista kutatásoknak. A *Revue* is thomista jellegű, de mint címéből is következik, tárgyköre az előbbinél sokkal szélesebb. A szorosan vetű teológián és filozófián felül kiterjed figyelme az összes humanista tudományokra. A *Bibliothèque Thomiste* már egész csomó könyvet tartalmaz. Szerzőik nem mind domonkosok. Az eddigi könyvek írói között szerepel Gilson, Forest, Roland-Gosselin, Théry, Glorieux, Vignaux és Paulus is.

Igen fontos intézménye a *Saulchoir*nak az „*Eau Vive*“ (Élő víz) nevű tanulmányi telep, amely a világ minden tájáról fogad be diákokat és kutatókat. Az *Eau Vive* egész házcsoportot jelent a *Saulchoir* hatalmas telkén. Az egyik ilyen ház, a „*Maison Maritain*“, Jacques Maritainnek, a nagy thomista filozófusnak nevét viseli, aki tudomásunk szerint az első ösztönzést adta a nemzetközi telep létesítéséhez. Lakói között magyarok is vannak. Hétvégeken sokan rándulnak ide Párisból is, hogy meghallgassák az *Eau Vive* vezető szellemének, P. Thomas *Philippe*-nek időszerű előadásait. A telepen minden a tanulást, kutatást és elmélyedést szolgálja. A szervezés és felügyelet minimális, a *Saulchoir* professzorai, könyvtára és laboratóriumiak viszont mindenben rendelkezésre állnak. Tetszésük szerint résztvehetnek a telep lakói a domonkos szerzetesi közösség mély liturgikus életében is, a dialogizált napi szentmisén épp úgy, mint az éjszakai zsolozsmán.

A *Saulchoir* tevékenysége azonban még ezzel sem ér véget. Hatása kiterjed Párisra, a „*Quartier Latin*“-re és a Sorbonne-ra is. A domonkosok moviciátusa, a *Saint-Jacques*, benn van Párisban, és épületében laknak munkanapokon a *Saulchoir* ama professzorai, akik a fővá-

rosban tanítanak. A *Saint-Jacques* maga is kulturális központ. Népes közönség hallgatja az általa és benne rendezett előadás-sorozatokat, mint legutóbb a Szent Agostonról, a marxista humanizmusról és Avilai Szent Terézről szólókat. A *Saint-Jacques* liturgikus központ is. Vezetője, *P. Regamey*, liturgikus művészeti iskolát létesített — „*Centre d'Art Sacré*”, — amelyben rendszeres előadások vannak, és két liturgikus folyóiratot ad ki. Az egyik az *Art Sacré*, amely a szakembereket tartja szem előtt, a másik a *Fêtes et Saisons*, amely a művelt közönségnek szól.

A párisi *École des Hautes Études*, mint bizonyára sokan tudják, egyetemen túli főiskola, amely a *Sorbonne*-hoz csatolva működik. Speciális előadásokat nyújt, amelyeknél már feltételezi az egyetemi végzettséget, és tudományos kutatásaikban segíti hallgatóit. A *Saulchoir* három domonkos tanára ad itt elő: *Chenu* (középkori történet), *Festugières* (hellén tanulmányok) és *De Menasce* (keleti tanulmányok). A domonkosok tehát ismét hallhatók Páris vezető iskoláiban. De befolyásuk még ennél is tovább terjed. Nagy havi folyóiratuk, a *Vie Intellectuelle* *P. Maydiou* szerkesztésében és fiatal világiak közreműködésével az értelmiség számára világítja meg a mai kor nagy kérdéseit. Van egy füzetsorozat is, amely „*Jeunesse de l'Église*” fejléccel jelenik meg. Ez a kiadvány, amelyet *P. Montuclard* irányít, egy fiatal világi tudósokból álló munkaközösség kutatásainak *kollektív* eredményeit hozza időnkint nyilvánosságra. „Elvonta-e a kereszténység az élettől az embert?“, „A hívők hitetlensége“ — ezek a legutóbbi címek tájékoztathatnak bennünket a munkaközösség érdeklődési köréről.

A *Saulchoir* munkáját a domonkosok *lyoni* központja egészíti ki, amely a *társadalomtani* kutatásokat végzi. Vezetői közül *Lebret* és *Desroches* a legismertebbek. Könyveken kívül egy negyedévi és egy havi folyóiratot adnak ki. Az előbbi az *Idées et Forces*, amely főleg a politikai és társadalmi elméleteket tárgyalja. Az utóbbi a *Diagnostique* (?), amely inkább a gazdaságszervezéssel és technikával foglalkozik.

A domonkosok mellett természetesen más rendek és a világi pap-ság is kiveszik részüket a katolikus szellemi megújulás munkálásából. A cikkirő *Cassidy* szerint azonban a domonkosok a legsikeresebbek a *francia értelmiségi elittel való érintkezésben*. Sikerük nem annyira a közvetlen teológiai és filozófiai tanításon nyugszik, mint inkább azon, hogy ennek az elitnek igazi céljait és eszményeit *összhangzatosnak tudják beállítani és kimutatni a keresztény tanítással*. Sokban az ő érdemük így, hogy ma Franciaországban minden modern szellemi áramlatnak megvan-nak a maga keresztény gondolkodói és képviselői. Nagy változás ez — mondja *Cassidy* — ahhoz az elkereszténytelenedéshez képest, amely nem is olyan régen még a francia értelmiséget általában jellemezte. Egyik legtöbbet mondó bizonyossága volt ennek az elkereszténytelenedésnek, hogy a nem-keresztény szociológiai és etikai kézikönyvek *már nem is hadakoztak a kereszténységgel*: úgy tekintették, mint haldoklót, akit nem illik már háborgatni. S még három évvel ezelőtt is meglehetősen csodálkozást keltett, amikor a katolikus *Henri Marrou*-t nevezték ki a *Sorbonne* val-lástörténeti tanszékére.

Mihelics Vid